

КРЫНІЦАЗНАЎЧЫ АНАЛІЗ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАНЦКАЙ ПЕРЫЁДЫКІ, ЯКАЯ РЫХТАВАЛАСЯ ДА ДРУКУ Ў ГЕРМАНІІ

Дзейнасць беларускай дыяспары ў перыяд Другой сусветнай вайны і першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі выклікае вострыя спрэчкі даследчыкаў. Нярэдка гісторыкі даюць супрацьлеглыя ацэнкі значэнню палітычных цэнтраў беларускага замежжа. Відавочна, што культурную спадчыну эміграцыі неабходна далучаць да гісторыі Беларусі, менавіта таму існуе патрэба ў дэталёвым вывучэнні крыніцазнаўчай базы беларускай дыяспары.

Адной з асноўных крыніц у даследаванні мінулага эміграцыйных беларускіх хваляў ХХ ст. з'яўляюцца перыядычныя выданні замежжа. Разам з працэсам стварэння беларускай дыяспары ў міжваенны перыяд пачынае развівацца выдавецкая дзейнасць беларускіх эмігрантаў у розных краінах свету. У 1920–1930-я гады з'яўляюцца першыя беларускія газеты і часопісы ў ЗША, Чэхаславакіі, Латвіі, Аргенціне, Францыі, а таксама перыядычны беларускамоўны друк пачынае сваю гісторыю і ў Германіі.

У 1920-я гады беларускі палітычны цэнтр у Германіі адрозніваецца сваёй актыўнасцю, аднак асноўнай перашкодай для развіцця інстытуцыянальных форм эміграцыі сталі фінансавыя праблемы дыяспары і цяжкасці легалізацыі эмігрантаў у прымаючым грамадстве. Гісторыя стварэння беларускамоўнай прэсы ў Германіі звязана з выпускам газеты «Барацьба», якая пачала выдавацца з 1932 г. у Берліне. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь нумары выдання за 1932–1933 гг. захоўваюцца ў асабістым фондзе беларускага калабаранта К. Б. Езавітава [1]. Для сучасных гісторыкаў выданне адрозніваецца каштоўнымі звесткамі пра факты развіцця беларускай дыяспары ў міжваенны час, у ім апублікаваны матэрыялы пра складанасці псіхалагічнай і эканамічнай адаптацыі беларускіх эмігрантаў у розных краінах свету.

На старонках «Барьцьбы» ўздымаліся праблемы палітычнага ціску выдавецкай дзейнасці беларусаў у Другой Рэчы Паспалітай, аўтары газеты неаднойчы падкрэслівалі неабходнасць развіцця прэсы эміграцыі. «Нацыянальна-вызваленчая легальная прэса ўжо на процягу некалькіх гадоў здушана да шчэнтэ. Гарачыя-ж водгукі беларускіх работнікаў – эмігрантаў з Зах. Беларусі, раскіданых па ўсёй Эўропе, на стацыі і камунікат, зьмешчаныя у «Гол. Укр. Роб.», падкрэсліваюць, як таксама балюча адчувае і беларуская эміграцыя ў Эўропе і Амэрыцы адсутнасць сваёй прэсы, якая-б асьветляла іх патрэбы, інфармавала-б іх пра нацыянальна-вызваленчую барацьбу іх братоў у Зах. Беларусі і стала-б для іх арганізуючым цэнтрам», – пісалася ў газеце «Барацьба» [2]. Тэндэнцыя развіцця перыядычнага друку пры фарміраванні беларускай дыяспары ў міжваенны перыяд прасочваецца ў краінах Еўропы, Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі.

Пасля прыходу да ўлады нацыстаў і ў працэсе падрыхтоўкі Германіі да Другой сусветнай вайны гітлераўцы вырашылі выкарыстаць эмігрантаў у калябарацыйнай дзейнасці. У 1930-я гады становішча беларускіх палітычных эмігрантаў у Германіі палепшылася, іх пражыванне ў краіне было легалізавана, пачалі фінансавацца іх палітычныя арганізацыі. У газеце «Беларускі фронт» ад 1 студзеня 1939 г., якая выдавалася ў Вільні, пазначалася: «У Нямеччыне ад 1.12.1938 г., як падае львоўская ўкраінская прэса, утварыўся Камісарыят для Украінскіх спраў. Камісарыят мае на мэце рэгістраваць прыбываючых у Нямеччыну бездзяржаўных украінцаў, вырабляць для іх пашпарты, дазволы на жыхарства, шукаць працу, даваць парады і г. д.

Ад 1.1.1939 г. меў утварыцца падобны Камісарыят для Беларускіх спраў і падобнымі мэтамі. Беларускае справа быццам ставіцца ў Нямеччыне нараўне з украінскай, відаць, на выпадак падзелу Расеі на паасобныя нацыянальныя дзяржавы» [3]. Аўтар (артыкул не падпісаны) «Беларускага фронту» слухна праўноўвае падобнае стаўленне да беларускіх і ўкраінскіх эмігрантаў у Германіі. Сапраўды, нацысты шукалі падтрымку напярэдадні Другой сусветнай вайны ў нацыянальных дыяспар. Большасць прадстаўнікоў беларускай палітычнай эміграцыі ў Германіі ўключыліся ў прапагандысцкую работу на баку гітлераўцаў.

Першым беларускім даследчыкам, які дэтальна і падрабязна пачаў вывучаць перыядычныя выданні перыяду Вялікай Айчыннай вайны, стаў С. В. Жумір. Вучоны абараніў кандыдацкую дысертацыю па гісторыі акупацыйнага перыядычнага друку, дзе зрабіў нямала глыбокіх і новых заключэнняў па тэме «Акупацыйны перыядычны друк на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны» [4]. Даследаванне акупацыйнай прэсы аўтар працягнуў у манаграфіі і бібліяграфічных даведніках.

У кнізе С. В. Жумара «Библиография оккупационных периодических изданий, выходивших на территории Беларуси в 1941–1944 гг.» пералічаны назвы газет і часопісаў, якія выходзілі з друку падчас вайны па-за межамі Беларусі [5, с. 9–20]. Сярод іх: «Беларускі работнік» (Берлін), «Беларускі студэнт» (Берлін), «Ведамасці беларускага інфармацыйнага бюро» (Берлін), «Вучэбны лісток» (Мінск, Тропау), «Дзённік загадаў» (Мінск, Тропау), «Жыве Беларусь!» (Мінск, Тропау), «За незалежнасць!» (Гіршау), «Малады змагар» (Берлін), «Раніца» (Берлін).

Большасць з іх сталі эпизаднымі выданнямі: «Беларускі студэнт» (2 нумары), «Вучэбны лісток» (не менш за 9 нумароў), «Дзённік загадаў» (не менш за 16 нумароў), «Жыве Беларусь!» (12 нумароў), «За незалежнасць!» (4 нумары), «Малады змагар» (5 нумароў). Аднак газеты «Беларускі работнік» і «Раніца» выдаваліся рэгулярна і значнымі накладамі, некаторыя іх нумары, падрыхтаваныя ў Берліне, нават дастаўляліся на акупаваную тэрыторыю БССР.

Навуковае адкрыццё, якое зрабіў С. У. Жумір у сваёй дысертацыі, цяжка недаацэньваць, аднак тэма развіцця акупацыйнай прэсы яшчэ чакае сваіх вучоных, шмат якія пытанні і аспекты засталіся па-за ўвагай спецыялістаў.

Некаторыя калекцыі за гэты час дапоўніліся новымі нумарамі выданняў, варта працягнуць аналіз значэння прэсы калабарантаў для жыхароў БССР і беларускіх эмігрантаў, рабіць ацэнкі ступені ўздзеяння матэрыялаў газет і часопісаў на іх чытачоў.

Напрыклад, адным з пашыраных беларускамоўных выданняў, якое выходзіла па-за межамі Беларусі, была газета «Раніца». Першы нумар яе выйшаў з друку 3 снежня 1939 г. у Берліне. С. У. Жумар у сваёй кнізе «Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны» [6, с. 283] пазначае, што ўсяго з 3 снежня 1939 па 1945 г. выйшлі 233 нумары «Раніцы». На сучасны дзень можна сцвярджаць, што было выдадзена не менш за 235 нумароў. 18 сакавіка 1945 г. выйшаў з друку 234-ы нумар «Раніцы», а 21 сакавіка 1945 г. – 235-ы. Апошні вядомы нумар выдання пазначаецца № 15 за 1945 г. і 235-м парадкавым нумарам газеты. Сярод матэрыялаў «Раніцы» няма звестак пра тое, што на гэтым дзейнасць газеты спыняецца.

Першыя старонкі «Раніцы», як правіла, былі прысвечаны вайне, асвятляліся баявымі дзеяннямі, часам нават з картамі. Выдаўцы газеты рэгулярна публікавалі нямецкія статыстычныя даныя аб ходзе Другой сусветнай вайны, падкрэслівалі ўдалы ход баявых дзеянняў. Апісанне параз немцаў прапускалася, не ўдакладнялася колькасць падбітых танкаў ці самалётаў. Выдаўцы «Раніцы» ўсімі магчымымі сродкамі падтрымлівалі тэзіс «непераможнай» Германіі.

Газета для ваеннапалонных і оstarбайтараў як арганічная частка прапагандысцкай сістэмы павінна была падтрымліваць настроі магчымай перамогі. Нават у 1945 г. першыя старонкі «Раніцы» пачыналіся артыкуламі кшталту «Перамога будзе за намі!» [7, с. 1] ці «Можны ўдар нямецкага лётніцтва» [8, с. 1], дзе выдаўцы актыўна тлумачылі чытачам непазбежнасць перамогі немцаў, змен на фронце, а ваенная статыстыка ўпарта дэманстравала вялізныя страты праціўнікаў, але не Германіі.

З'яўленне яшчэ адной пашыранай газеты ў Берліне пад назвай «Беларускі работнік» было звязана з вядзеннем прапаганды сярод той колькасці беларусаў, якія апынуліся ў Германіі ў якасці працоўнай сілы. Амаль у кожным нумары «Беларускага работніка» друкаваліся спецыяльныя артыкулы для оstarбайтэраў, якія з мэтай прапаганды распавядалі пра выдатныя ўмовы працы і неблагія грошы для беларусаў у Германіі.

На старонках «Беларускага работніка» яскрава прасочваецца ідэя пра беларускую нацыю як сялянскую, працоўную, вясковую. У чытачоў газеты намагаліся сфарміраваць перакананне, што іх роля прыслугі ганаровая і лагічная. Асабліва яскравымі фактамі маніпуляцыі масавай свядомасцю сталі шматлікія фотаздымкі шчаслівых беларусаў-оstarбайтэраў каля станкоў, у сельскай гаспадарцы, на адпачынку.

Прапаганда нямецкай улады актыўна падмацоўвалася шматлікай крытыкай савецкага ладу жыцця. Прыкладамі могуць быць артыкулы «Стаханаў

і ягоны рух», дзе выдаўцы сцвярджаюць, што адносіны да працоўных у Савецкім Саюзе нашмат горшыя, чым адносіны нацыстаў да остарбайтэраў у Германіі [9, с. 4]. «Звычайная практыка савецкай улады гэткая: выціснуць з чалавека ўсё, што толькі можна, а пасля тання ад яго адкараскацца... Бальшавікі ня лічыліся, ня лічацца і ніколі ня будуць лічыцца з народам», – пісалі аўтары «Беларускага работніка» ў азначаным матэрыяле [9].

Ва ўмовах вайны разам з баявымі дзеяннямі разгарнулася і ідэалагічная вайна. Беларускамоўныя выданні часу нямецкай акупацыі з’яўляліся важнай часткай сістэмы фашысцкай агітацыі. Прэса для нямецкага боку была адным з асноўных момантаў у распаўсюджванні нацысцкіх ідэй, менавіта газеты і часопісы маглі заклікаць чытачоў-беларусаў да супрацоўніцтва з гітлераўцамі, пераконваць іх у тых меркаваннях, якія былі востра неабходны Рэйху. З дапамогай перыядычных выданняў нямецкія службы прапаганды актыўна маніпулявалі нацыяналістычнымі пачуццямі некаторай часткі беларусаў, падтрымлівалі ілюзіі адносна намеру Германіі дапамагчы беларусам у справе іх культурнага і дзяржаўнага самавызначэння.

Выкарыстанне ў якасці гістарычнай крыніцы беларускамоўнай перыёдыкі, выдадзенай у Германіі, дазваляе больш аб’ектыўна і ўсебакова прааналізаваць сацыяльную і эканамічную палітыку акупантаў, асаблівасці развіцця калабаранства ў час вайны. Разам з тым варта рабіць глыбокі аналіз значэння фактычна кожнага артыкула, апублікаванага на старонках газет і часопісаў, якія фінансавалі і кантралявалі нацысты. У ХХІ ст. нявобытны даследчык можа лёгка патрапіць пад удзеянне апісанай прапагандысцкай сістэмы. У пошуках інфармацыі пра гістарычных асоб, пісьменнікаў, мастакоў, спевакоў можна не заўважыць скажэнняў у азначэннях і ацэнках, якія тлумачацца агітацыйнымі метадамі прапагандысцкіх службаў Германіі. Менавіта таму ўзнікае вострая неабходнасць у распрацоўцы крыніцазнаўчых метадаў глыбокага і ўсебаковага аналізу эміграцыйнай прэсы перыяду Другой сусветнай вайны.

Нямецкімі ўладамі былі спецыяльна створаны буйныя выдавецтвы беларускамоўных газет і часопісаў у Германіі, у той час калі асноўныя даваенныя цэнтры эміграцыі спынілі сваю выдавецкую дзейнасць. Асаблівасцю беларускамоўнай перыёдыкі калабарантаў стала яе поўная залежнасць ад палітычных службаў акупацыйнай адміністрацыі і вялікая ступень кантролю за тэматыкай выданняў. Нават і тыя нешматлікія публікацыі гуманітарнай накіраванасці, якія нярэдка з’яўляліся на старонках гэтых выданняў, мелі яскрава надкрэслены ідэалагічны падтэкст.

Асноўныя калекцыі перыядычных выданняў беларускай эміграцыі, якія рыхтаваліся да друку ў Германіі, захоўваюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі і Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь.

З канца ХХ ст. найбольш багаты збор эмігранцкай прэсы захоўваўся ў Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф. Скарыны. Было відавочна, што ўмовы захавання газет і часопісаў там былі незадавальняючыя. Папера выданняў нярэдка рассыпалася пры неасцярожных дотыках даследчыкаў. Па

прычыне рэарганізацыі і ліквідацыі цэнтра ўсё збор перыёдыкі быў перададзены ў Беларускае дзяржаўнае педагагічнае ўніверсітэт імя Максіма Танка. На вялікі жаль, некалькі гадоў дадзеныя выданні фактычна былі не даступнымі для беларускіх гісторыкаў, што выклікала бурную грамадскую палеміку.

Асноўная частка перыёдыкі беларускага замежжа патрапіла ў Нацыянальную бібліятэку Рэспублікі Беларусь. Безумоўна, дадзеныя газеты і часопісы патрабавалі спецыяльных умоў захавання. Фактычна перадача калекцыі эмігранцкай прэсы ў Нацыянальную бібліятэку спыніла яе знішчэнне.

Перыядычным выданнем, якія рыхтаваліся да друку беларускімі калабарантамі, адводзілася роля асноўнага сродку прапаганды нацысцкай ідэалогіі. Большасць выдаўцоў беларускамоўнай прэсы ў Германіі засталіся на Захадзе пасля вайны. Іх палітычная дзейнасць працягвалася ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі, калі яны па-ранейшаму апантана крытыкавалі савецкую ўладу на старонках эміграцыйнай беларускамоўнай прэсы, якую выпускалі ў Заходняй Германіі, Злучаных Штатах Амерыкі, Вялікабрытаніі, Аўстэрліі і г. д. Пераемнасць метадаў агітацыі і прапаганды з часоў вайны дазваляла шырока асвятляць выдаўцам перыядычных выданняў тэму антысавецызму.

Такім чынам, даследаванне газет і часопісаў перыяду Другой сусветнай вайны дае магчымасць вывучыць ідэалагічныя ўстаноўкі нацыстаў і іх дзейнасць па фарміраванні палітычных стэрэатыпаў для ўплыву на масавую свядомасць беларусаў. Прапаганда была важным складнікам таго акупацыйнага рэжыму, без уліку якога меркаванні наконт нямецкай акупацыі і даследаванні дзейнасці пасляваеннай беларускай эміграцыі будуць аднабаковымі і няпоўнымі. Пасляваенная эмігранцкая перыёдыка ў часы халоднай вайны таксама адыгрывала ролю палітычнай прапаганды. Пры гэтым выкарыстоўваўся вопыт, здабыты пры нацыстах.

Крыніцы і літаратура

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 458. – Воп. 1. – Спр. 182.
2. Ад рэдакцыі // Барацьба. – 1932. – № 1. – С. 1.
3. Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтваў. – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 50. – Л. 2адв.
4. Жумарь, С. В. Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С. В. Жумарь. – Минск, 1995. – 129 с.
5. Жумарь, С. В. Библиография оккупационных периодических изданий, выходивших на территории Беларуси в 1941–1944 гг. / С. В. Жумарь. – Минск, 1995. – 43 с.
6. Жумарь, С. В. Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны / С. В. Жумарь. – Минск, 1996. – 283 с.
7. Перамога будзе за намі! // Раніца. – 1945. – № 12.
8. Моцны ўдар нямецкага лётніцтва // Раніца. – 1945. – № 1.
9. Стаханаў і ягоны рух // Беларускае работнік. – 1944. – № 22.